

Janusz Igras, Jerzy Kopiński, Mariusz Matyka, Piotr Ochal

*Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa - Państwowy Instytut Badawczy
w Puławach*

ZUŻYCIE NAWOZÓW MINERALNYCH W POLSCE W UKŁADZIE REGIONALNYM*

Wstęp

Rolnictwo polskie charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem warunków przyrodniczych i ekonomiczno-społecznych (1, 7, 8). Jedną z cech silnie różnicujących wydajność rolnictwa jest intensywność stosowanych technologii produkcji, o której decyduje wielkość nakładów środków produkcji, w tym nawozów.

Polska jest liczącym się w Europie i świecie producentem nawozów mineralnych, gdyż krajowy przemysł nawozowy wytwarza około 1,5% światowej ilości nawozów azotowych (5). W skali europejskiej Polska jest trzecim pod względem wielkości producentem nawozów azotowych (po Rosji i Ukrainie). W ostatnich latach odnotowano w Polsce znaczny przyrost zużycia nawozów mineralnych, szczególnie azotowych. W znacznym stopniu wynika to z materialnego wsparcia rolnictwa po wejściu Polski do Unii Europejskiej i wzrostu dochodów z działalności rolniczej (10-12). Znaczna część środków finansowych pochodzących z UE kierowana jest do dostawców środków produkcji, w tym nawozów mineralnych. Wielkość zużycia nawozów mineralnych jest w dużej mierze uwarunkowana zróżnicowaniem struktury obszarowej gospodarstw rolnych w Polsce (3).

Celem pracy była ocena zmian zużycia nawozów mineralnych i wapna nawozowego w Polsce w skali regionalnej na przestrzeni ostatnich lat.

Wyniki badań i dyskusja

Zużycie nawozów mineralnych

Zużycie nawozów mineralnych w Polsce systematycznie wzrasta; w ostatnich latach wynosiło średnio ok. 2,0 mln ton (tab. 1). Jednostkowe zużycie składników pokarmowych w nawozach mineralnych w ostatnich trzech latach osiągnęło poziom 129 NPK kg · ha⁻¹ UR, z dominacją azotu. Zużycie nawozów fosforowych i potaso-

* Opracowanie wykonano w ramach zadania 1.8 w programie wieloletnim IUNG - PIB

Tabela 1

Zużycie składników pokarmowych pochodzących z nawozów mineralnych w układzie regionalnym (średnio w latach 2007–2009)

Województwa	N		P ₂ O ₅		K ₂ O		NPK	
	tys. t	kg/ha UR	tys. t	kg/ha UR	tys. t	kg/ha UR	tys. t	kg/ha UR
Dolnośląskie	81,1	89,0	31,0	34,0	35,5	39,0	147,7	161,9
Kujawsko-pomorskie	109,5	102,1	38,0	35,4	45,4	42,3	192,9	179,8
Lubelskie	90,9	58,8	40,1	26,0	46,4	30,0	177,3	114,8
Lubuskie	34,5	75,0	12,9	28,1	16,1	35,1	63,6	138,1
Łódzkie	82,9	76,2	31,7	29,2	36,4	33,5	151,1	138,9
Małopolskie	22,7	33,6	12,5	18,4	13,0	19,1	48,2	71,2
Mazowieckie	126,5	60,5	49,3	23,6	54,7	26,2	230,6	110,2
Opolskie	52,7	94,5	20,6	37,0	25,5	45,6	98,9	177,1
Podkarpackie	24,8	34,8	11,2	15,7	11,3	15,9	47,3	66,4
Podlaskie	54,2	48,5	23,7	21,3	26,8	24,0	104,7	93,8
Pomorskie	56,6	76,4	18,7	25,3	23,6	31,9	98,9	133,6
Śląskie	26,9	62,7	10,9	25,4	12,7	29,5	50,5	117,7
Świętokrzyskie	29,7	53,6	13,1	23,6	14,2	25,7	57,0	102,9
Warmińsko-mazurskie	74,1	79,3	22,6	24,2	26,1	28,0	122,9	131,4
Wielkopolskie	159,4	89,1	58,9	32,9	75,3	42,1	293,6	164,1
Zachodniopomorskie	71,4	80,3	21,2	23,9	26,5	29,8	119,1	134,0
Polska	1098,0	70,5	416,5	26,8	489,6	31,4	2004,1	128,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (15).

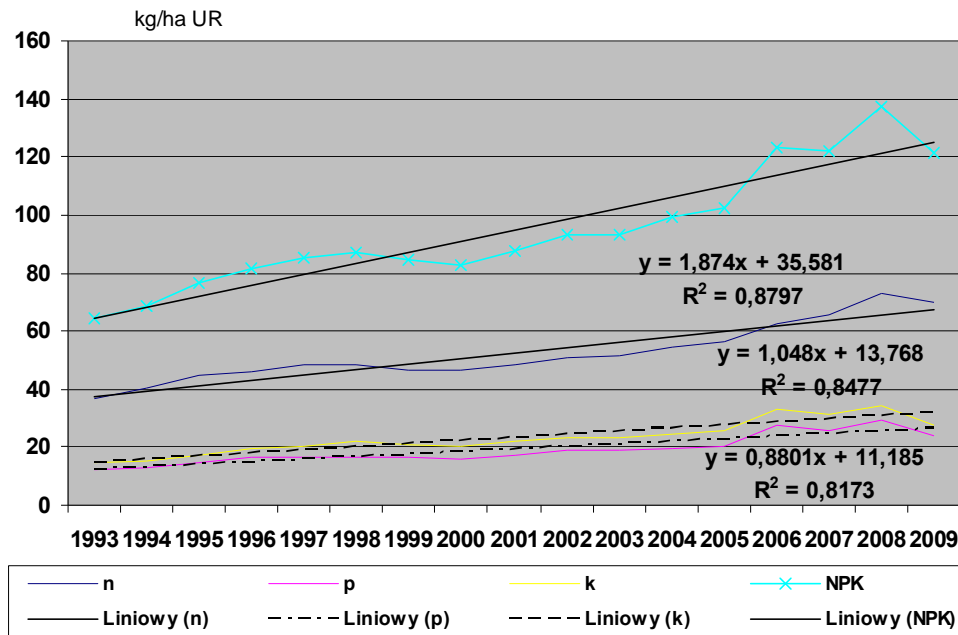
wych było znacznie niższe i wynosiło ok. 27 kg P₂O₅ · ha⁻¹ oraz ok. 32 kg K₂O · ha⁻¹. Z analizy trendów (rys. 1) wynika, że roczny przyrost zużycia nawozów w Polsce wynosi ok. 3,8 kg NPK · ha⁻¹ UR¹.

Największy przyrost wykazuje zużycie nawozów azotowych, a stosunek składników pokarmowych N:P:K ulega stale poszerzeniu na rzecz azotu. Ze względów produkcyjnych i środowiskowych jest to zjawisko niekorzystne, gdyż prowadzi do zubożenia gleby w przyswajalne formy fosforu i potasu oraz do obniżenia efektywności działania nawozów azotowych i zagrożeń środowiskowych nadmiarem azotu (2).

Cechą charakterystyczną rolnictwa polskiego jest duże zróżnicowanie regionalne intensywności produkcji rolniczej (9). W ostatnich latach na skutek szybko zachodzących procesów koncentracji i polaryzacji produkcji nastąpiło dalsze pogłębienie istniejących różnic pomiędzy regionami Polski. Najbardziej intensywna produkcja roślinna prowadzona jest w Polsce zachodniej i północno-zachodniej, a najmniej intensywna na wschodzie i w centralnej części kraju.

Zużycie nawozów mineralnych jest również bardzo zróżnicowane regionalnie (rys. 2 i 3). W województwach kujawsko-pomorskim, opolskim, wielkopolskim i dolnośląskim zużycie nawozów osiągnęło lub nawet przekroczyło średni poziom notowany w państwach Unii Europejskiej, który wynosi ok. 160 kg NPK · ha⁻¹ UR (rys. 2). W Polsce wschodniej i centralnej zużycie nawozów mineralnych było o wiele niższe

¹ Powierzchnia UR odnosi się do użytków wykorzystywanych rolniczo.

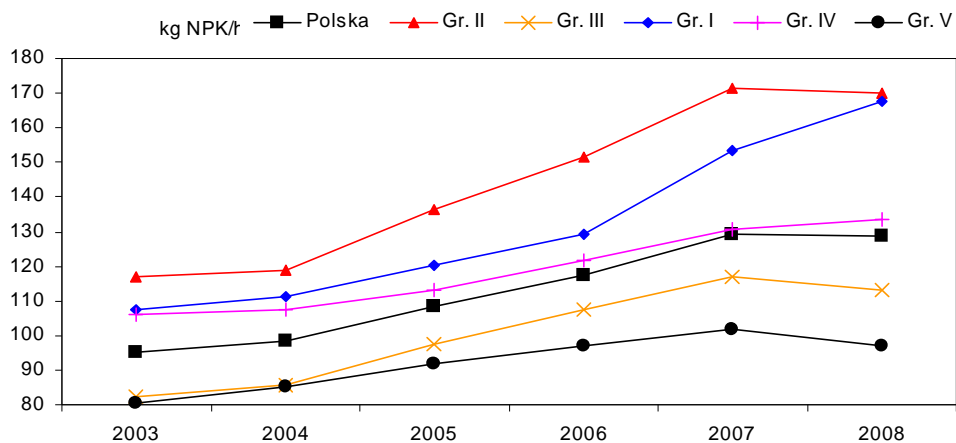

Rys. 1. Długookresowa analiza trendu zmian zużycia składników nawozowych (NPK) w Polsce
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (15).

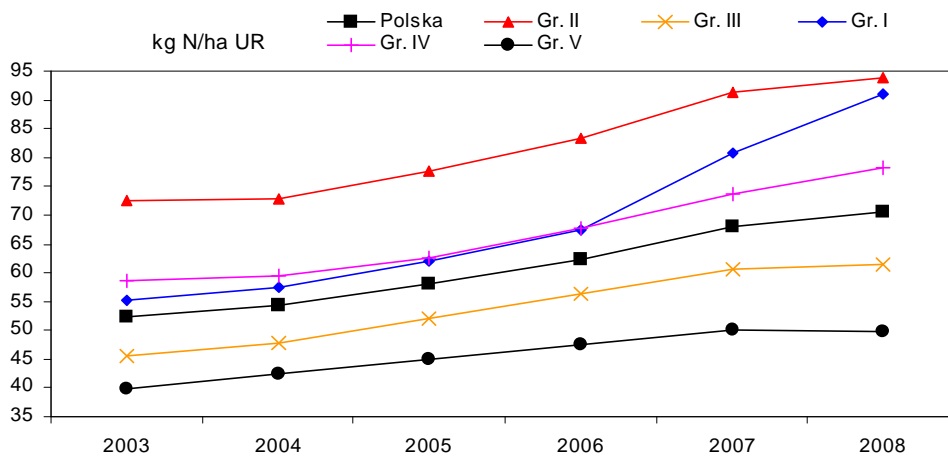
i mieściło się w granicach od 100 do 140 kg NPK · ha⁻¹ UR. W województwach podkarpackim i małopolskim, o rozdrobnionej strukturze agrarnej, z dominującym typem rolnictwa ekstensywnego, zużycie nawozów mineralnych jest najmniejsze. Niskonakładową produkcją roślinną charakteryzują się województwa z grupy V, tj.: lubelskie, małopolskie, podkarpackie, śląskie i świętokrzyskie. Poziome zużycia nawozów mineralnych, w tym azotowych, był w tych województwach w ostatnich latach około 1,7-krotnie niższy niż w I grupie województw charakteryzujących się najwyższą intensywnością produkcji.

W grupie I znalazły się województwa: dolnośląskie i opolskie, w II: kujawsko-pomorskie i wielkopolskie, w III: łódzkie, mazowieckie i podlaskie, grupę IV stanowiły województwa: lubuskie, pomorskie, warmińsko-mazurskie i zachodniopomorskie, a grupę V: lubelskie, małopolskie, podkarpackie, śląskie i świętokrzyskie.

Istotne zmiany w przyroście zużycia nawozów zaznaczają się przede wszystkim w zużyciu nawozów azotowych. Największy przyrost zużycia azotu w nawozach mineralnych (od 22 do 31 kg N · ha⁻¹ UR w ciągu 4 lat) miał miejsce w województwach: wielkopolskim, mazowieckim, warmińsko-mazurskim i dolnośląskim (rys. 3). Ograniczenie zużycia azotu w nawozach mineralnych o 1,6 kg N · ha⁻¹ UR w odniesieniu do okresu lat 2002–2004 miało miejsce tylko w województwie małopolskim.

Rys. 2. Zmiany poziomu nawożenia mineralnego NPK w grupach województw
 Źródło: badania własne na podstawie danych GUS (15).

Rys. 3. Zmiany poziomu nawożenia azotem w grupach województw;
 grupy województw jak na rys. 2
 Źródło: badania własne na podstawie danych GUS (15).

Struktura zużycia nawozów mineralnych

W skali europejskiej Polska jest trzecim pod względem wielkości producentem nawozów azotowych oraz drugim wytwórcą nawozów fosforowych (5). Potencjał produkcyjny polskiego przemysłu chemicznego w odniesieniu do nawozów azotowych przekracza 1,8 mln ton, z tego znaczna ilość jest eksportowana (tab. 2). Możliwości produkcji nawozów fosforowych przez zakłady krajowe są zbliżone do ok. 700 tys.

Tabela 2

Bilans nawozów mineralnych w przeliczeniu na czysty składnik w Polsce

Wyszczególnienie	Przychód				Rozchód			
	ogółem	produkcja	import	zmniejszenie zapasów	ogółem	dostawy krajowe	eksport	zwiększenie zapasów
	w tys. ton							
Nawozy mineralne:								
2006	3483,0	2601,7	845,6	35,7	3483,0	2678,8	804,2	-
2007	3842,4	2834,5	1002,1	5,8	3842,4	2942,9	899,5	-
2008	3365,3	2559,1	806,2	-	3365,3	2271,0	970,2	124,1
azotowe								
2006	1948,1	1714,3	217,7	16,1	1948,1	1412,0	536,1	-
2007	2078,4	1833,8	244,6	-	2078,4	1446,0	632,4	-
2008	1922,3	1715,7	206,6	-	1922,3	1166,0	710,6	45,7
fosforowe								
2006	677,2	595,1	66,8	15,3	677,2	510,0	167,2	-
2007	730,5	649,5	77,8	3,2	730,5	558,7	171,8	-
2008	594,8	535,6	59,2	-	594,8	376,8	163,1	54,9
potasowe								
2006	857,7	292,3	561,1	4,3	857,7	756,8	100,9	-
2007	1033,5	351,2	679,7	2,6	1033,5	938,2	95,3	-
2008	848,2	307,8	540,4	-	848,2	728,2	96,5	23,5

Źródło: dane GUS (15).

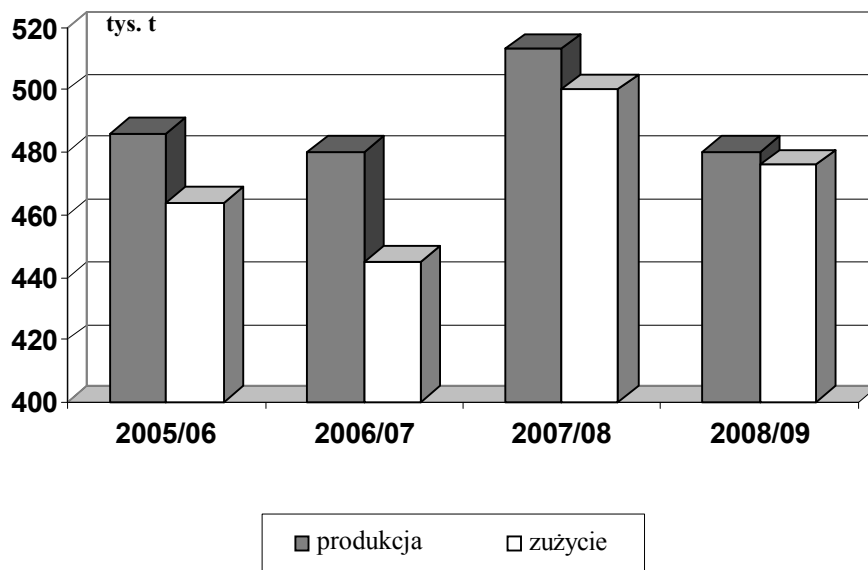
ton, co w zupełności pozwala zaspokoić popyt krajowy i realizować eksport na poziomie ok. 160-170 tys. ton. Natomiast zaopatrzenie w nawozy potasowe oraz surowce do ich produkcji opiera się w całości na imporcie kopalin z Rosji, Białorusi i Niemiec.

Zużycie składników nawozowych w postaci nawozów wieloskładnikowych kształtowało się w ostatnich latach na poziomie 450-500 tys. ton dla NPK i 16-21 tys. ton dla NP (rys. 4 i rys. 5).

Rynek nawozów wieloskładnikowych opierał się w głównej mierze na nawozach kompleksowych. Zakłada się jednak, że w najbliższych latach będzie następował wzrost produkcji nawozów NPK otrzymywanych metodą blendingu. Dominującymi nawozami w strukturze zużycia nawozów azotowych były nawozy saletrano-amonowe (saletry, saletrzak) i mocznik (rys. 6). W gospodarstwach większych obszarowo coraz większym zainteresowaniem cieszył się RSM i można zakładać, że w tej grupie gospodarstw jego zużycie będzie wzrastało.

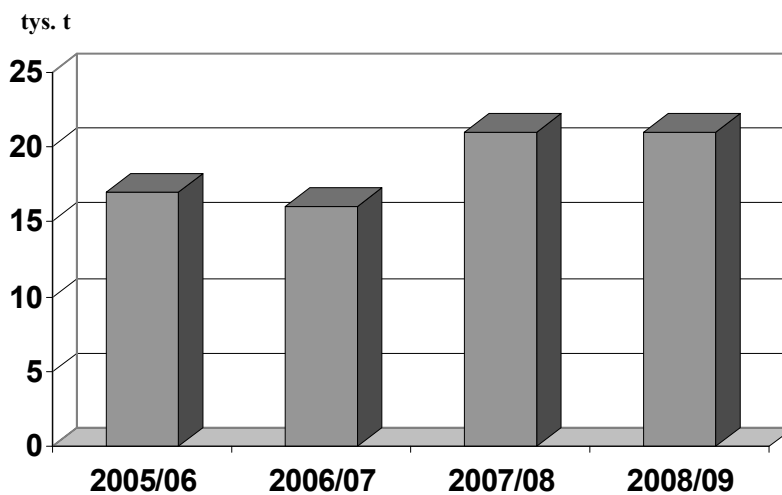
Fosfor dostarczany jest na rynek w postaci prostych nawozów jednoskładnikowych (superfosfaty) oraz nawozów wieloskładnikowych (rys. 7).

Największym zmianom z ciągu ostatniego dwudziestolecia uległa struktura asortymentowa zużycia nawozów potasowych. W latach 70. podstawowymi nawozami potasowymi były sole potasowe, stanowiące 90% stosowanego potasu. Potas w nawozach wieloskładnikowych stanowił wówczas kilka procent i oferowany był tylko w postaci jednego nawozu – Polifoski 8. Aktualnie około 60% potasu zużywa się

Rys. 4. Produkcja i zużycie mieszanin oraz kompleksowych nawozów wieloskładnikowych w Polsce zawierających w swym składzie NPK (w czystym składniku)

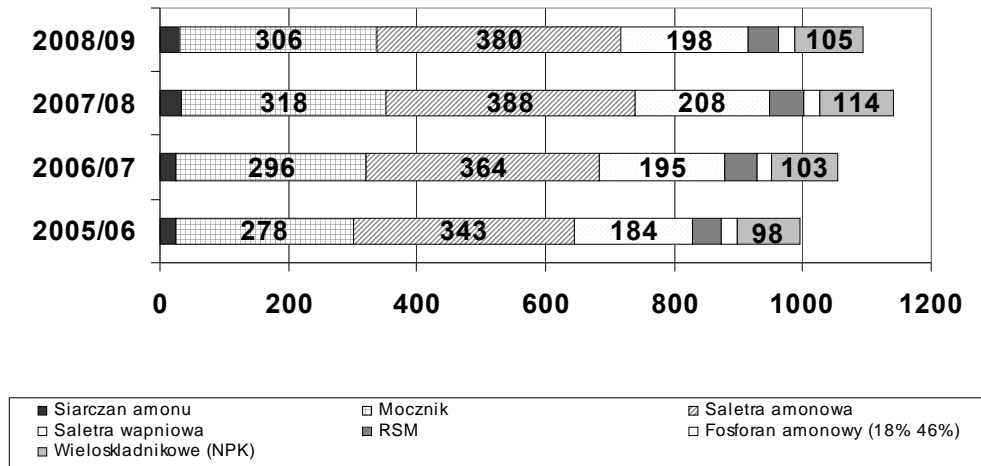
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych European Fertilizer Manufacture Association (EFMA; 13, 14).

Rys. 5. Zużycie mieszanin oraz kompleksowych nawozów wieloskładnikowych w Polsce zawierających w swym składzie NP* (w czystym składniku)

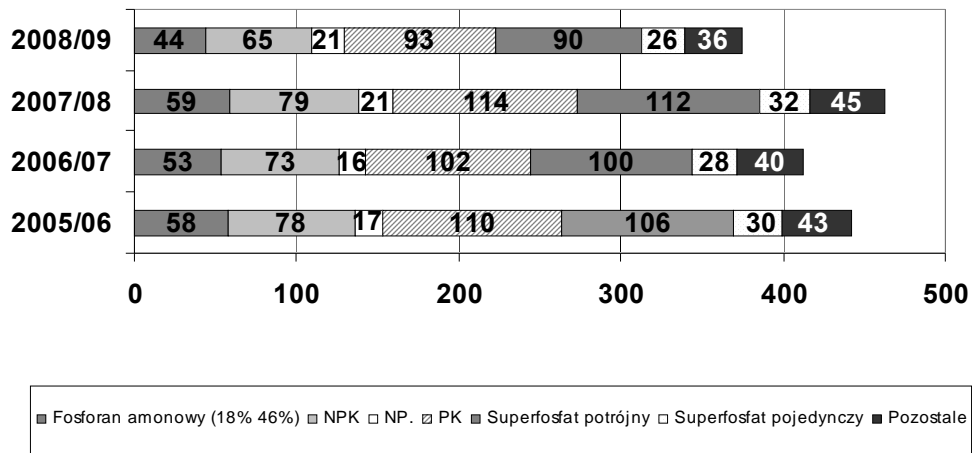
* bez fosforanu amonu

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych EFMA (13, 14).

Rys. 6. Zużycie azotu według rodzaju nawozu

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych EFMA (13, 14).

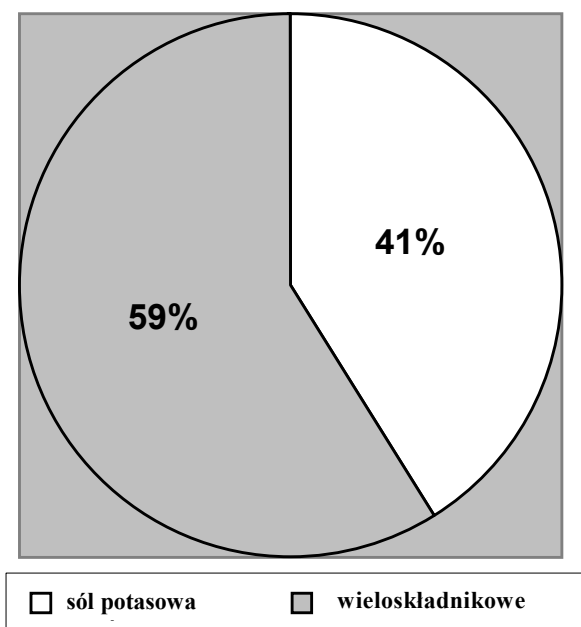

Rys. 7. Zużycie fosforu według rodzaju nawozu

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych EFMA (13, 14).

w postaci nawozów wieloskładnikowych, a potas jako component nawozów wieloskładnikowych dodawany jest głównie w formie chlorku potasu (rys. 8). Niewielkie ilości potasu, głównie w nawozach dla celów ogrodniczych, wprowadzane są w formie siarczanu potasu.

W ciągu najbliższych lat nie przewiduje się znaczącej rozbudowy sektora nawozów mineralnych w kraju, ze względu na wystarczające zdolności produkcyjne istniejących fabryk. Na poziom produkcji i zużycia nawozów mineralnych zasadniczy wpływ będzie miała sytuacja ekonomiczna na rynku płodów rolnych w skali światowej. Ostatnie

Rys. 8. Zużycie potasu według rodzaju nawozu w 2008 roku
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (4).

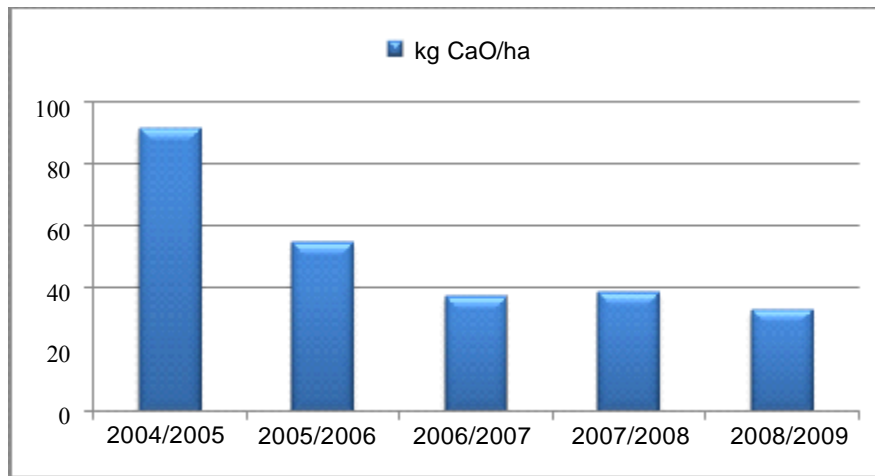
lata dekoniunktury skutkowały ograniczeniem zużycia nawozów mineralnych, szczególnie potasowych i fosforowych. Należy zakładać, że nawet po poprawie relacji ekonomicznych popyt na te nawozy będzie się odbudowywał w znacznie wolniejszym tempie niż na nawozy azotowe.

Zużycie nawozów wapniowych w Polsce

Bardzo istotnym elementem zrównoważonego systemu nawożenia jest odczyn gleby warunkowany w znacznej mierze zabiegiem wapnowania. Rośliny uprawiane na glebach kwaśnych dają niskie plony o słabej jakości. W miarę wzrostu zakwaszenia gleb pobieranie składników pokarmowych przez rośliny ulega zakłóceniu. Ponadto zmniejsza się przyswajalność fosforu, magnezu, wapnia i molibdenu. Na glebach kwaśnych o pH poniżej 5,5 wzrasta aktywność metali ciężkich, co wiąże się ze zwiększoną ich akumulacją w użytkowych częściach roślin.

Zużycie nawozów wapniowych wpływa bezpośrednio na stan zakwaszenia gleb. W ostatnich latach niepokojącym zjawiskiem jest gwałtowne obniżenie poziomu zużycia nawozów wapniowych. Analiza danych GUS wskazuje, że zużycie nawozów wapniowych (CaO) w Polsce drastycznie spadło; w chwili obecnej wynosi niespełna 33 kg CaO · ha⁻¹ i jest trzykrotnie niższe niż w sezonie 2004/2005 (rys. 9). Przyczyną tego bardzo niebezpiecznego zjawiska jest wzrost cen nawozów wapniowych i zniesienie dotacji do wapnowania gleb (6). Jest to także skutek zaniedbań w zakresie

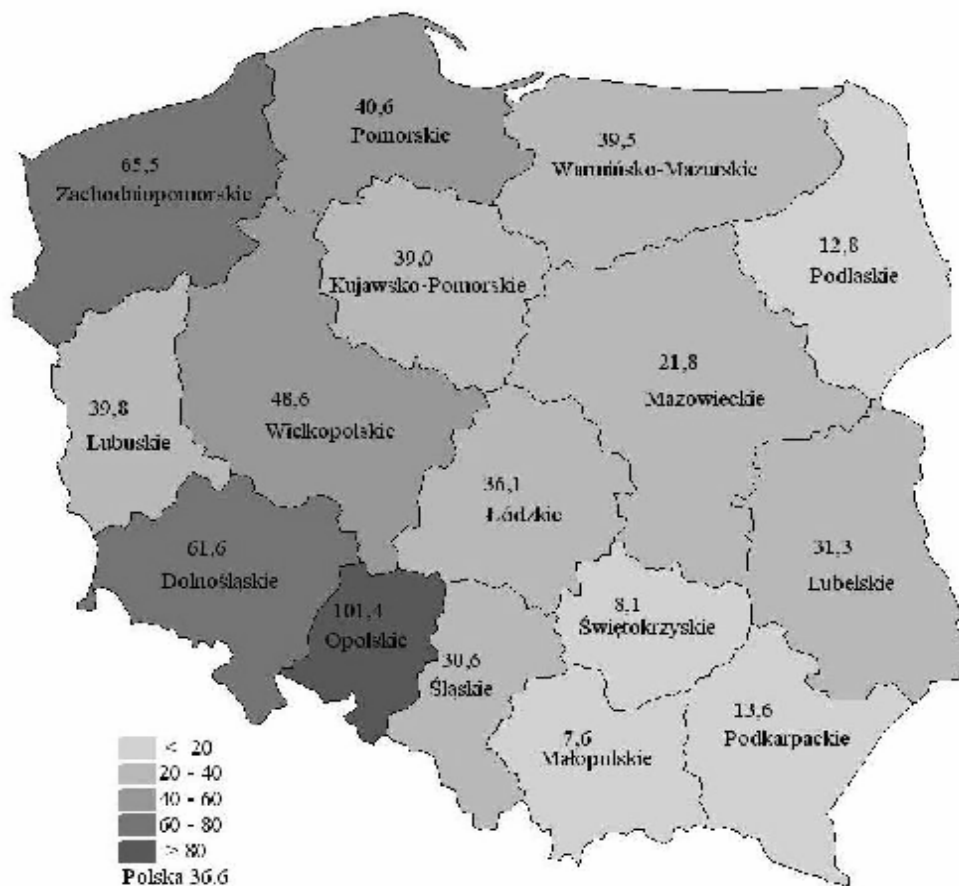
Rys. 9. Zużycie wapna nawozowego

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS z lat 2004–2009 (15).

szkoleń rolników, obejmujących podstawowe zasady doradztwa nawozowego i prawidłowego kształtowania żyzności gleby.

Zużycie nawozów wapniowych w Polsce jest zróżnicowane regionalnie (rys. 10), co wiąże się przede wszystkim z intensywnością produkcji rolniczej. Największe zużycie wapna nawozowego w ostatnich latach zaobserwowano w województwach opolskim, zachodniopomorskim i dolnośląskim. Natomiast najmniej wapna nawozowego zużywano w województwach małopolskim, świętokrzyskim, podlaskim, podkarpackim i mazowieckim. Niestety, tak niskie zużycie wapna występuje w województwach, w których udział gleb bardzo kwaśnych i kwaśnych wynosi ponad 60% i nie wskazuje na to, że sytuacja ta w przyszłości ulegnie wyraźnej poprawie.

Przy tak drastycznie niskim poziomie zużycia nawozów wapniowych należy się spodziewać, że w przyszłości udział gleb kwaśnych i bardzo kwaśnych będzie się systematycznie zwiększał. Z pewnością odbije się to na ilości i jakości produkowanej żywności i pasz. Tendencja zmniejszenia zużycia nawozów wapniowych może doprowadzić do dalszej degradacji gleb pod względem odczynu. Jedynym sposobem zapobieżenia temu zjawisku jest wapnowanie gleb.

Rys. 10. Średnie zużycie nawozów wapniowych w przeliczeniu na czysty składnik w poszczególnych województwach w latach 2007–2009 (kg CaO · ha⁻¹)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS z lat 2007–2009 (15).

Podsumowanie

1. Roczny przyrost zużycia nawozów w Polsce wynosi około 3,8 kg NPK · ha⁻¹ UR i jest większy niż w większości krajów UE. Zużycie nawozów mineralnych jest zróżnicowane regionalnie, przy czym największe zużycie występuje w województwach kujawsko-pomorskim (179,8 kg), opolskim (177,1 kg) i wielkopolskim (164,1 kg NPK · ha⁻¹ UR). W województwach podkarpackim, małopolskim i podlaskim zużycie NPK jest najmniejsze i nie przekracza 100 kg NPK · ha⁻¹ UR.

2. Największy przyrost wykazuje zużycie nawozów azotowych, a stosunek składników pokarmowych N : P : K w nawożeniu ulega stale poszerzeniu na rzecz azotu, co jest niekorzystne ze względów produkcyjnych i środowiskowych.

3. W strukturze zużycia nawozów azotowych dominują nawozy saletrzano-amonowe (saletry, saletrzak) oraz mocznik. W strukturze zużycia nawozów fosforowych

przeważają superfosfaty oraz nawozy wieloskładnikowe. Potas używany jest przede wszystkim w postaci soli potasowej oraz w nawozach wieloskładnikowych.

4. W ostatnich latach nastąpił drastyczny spadek zużycia nawozów wapniowych i postępujące w związku z tym zakwaszenie gleb, co jest zjawiskiem bardzo niekorzystnym.

Literatura

1. Filipiak K., Ufnowska J.: Regionalne zróżnicowanie rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski i jej wykorzystanie. *Pam. Puł.*, **130/2002**: 153-160.
2. Fotyma M., Igras J., Kopiński J., Podyma W.: Ocena zagrożeń nadmiarem azotu pochodzenia rolniczego w Polsce na tle innych krajów europejskich. *Studia i Raporty IUNG-PIB*, 2010, **20**: 53-75.
3. Fotyma M., Igras J., Kopiński J.: Produkcyjne i środowiskowe uwarunkowania gospodarki nawozowej w Polsce. *Studia i Raporty IUNG-PIB*, 2009, **14**: 187-206.
4. *Gospodarka materiałowa w 2008 roku*. GUS Warszawa, 2009.
5. Igras J.: Potencjał polskiego przemysłu nawozowego na tle Unii Europejskiej. *Raporty PIB, IUNG-PIB Puławy*, 2006, **2**: 9-24.
6. Igras J., Kopiński J.: Zużycie nawozów mineralnych i naturalnych w układzie regionalnym. *Studia i Raporty IUNG-PIB*, 2007, **5**: 107-115.
7. Kopiński J.: Zmiany intensywności organizacji produkcji rolniczej w Polsce. *J. Agribus. Rural Develop.*, 2009, **2(12)**: 85-92.
8. Kopiński J.: Bilans azotu brutto dla Polski i województw w latach 2002–2005. *Studia i Raporty IUNG-PIB*, 2007, **5**: 117-131.
9. Kopiński J.: Bilans azotu brutto jako agrośrodowiskowy wskaźnik zmian intensywności produkcji rolniczej w Polsce. *Zesz. Probl. Post. Nauk Rol.*, 2010 (w druku).
10. Kopiński J.: Wyniki bilansu azotu brutto w Polsce na tle zmian intensywności produkcji rolniczej. *Studia i Raporty IUNG-PIB*, 2010, **20**: 39-51.
11. Kopiński J.: Wpływ zmian intensywności produkcji rolniczej na saldo i efektywność wykorzystania azotu w Polsce. *Rocz. Nauk. SERiA*, 2010, **12(3)**: 220-225.
12. Kopiński J.: Tendencje zmian intensywności produkcji rolniczej w Polsce w aspekcie oddziaływań środowiskowych. *Zesz. Nauk. SGGW, Probl. Rol. Świat.*, Warszawa, 2010 (w druku).
13. Praca zbiorowa: Forecast of food farming and fertilizer use. 2008–2018. I. Executive summary and regional data. *Ann. Stat. Forec. EFMA*, Brussels, 2008.
14. Praca zbiorowa: Forecast of food farming and fertilizer use. 2008–2018. II. Executive summary and regional data. *Ann. Stat. Forec. EFMA*, Brussels, 2008.
15. Środki produkcji w rolnictwie w latach 2001–2009. GUS Warszawa, 2010.

Adres do korespondencji:

*dr hab. Janusz Igras, prof. nadzw.
Zakład Żywienia Roślin i Nawożenia
IUNG-PIB
ul. Czartoryskich 8
24-100 Puławy
tel.: (81) 886 34 21, w. 225
e-mail: ij@iung.pulawy.pl*

